

Gazdáné Mátyus Melinda:

Egy magyar, református telepese közösség változása, rendszerről rendszerre, évtizedről évtizedre, nemzedékről nemzedékre

Margaret Atwood *Ne legyen több fotó* c. rövidprójájával indítok: *Ne legyen több fotó. Ennyi épp elég. Ne legyen több önnön árnyékomból, amit a fény vet papírdarabkákra, műanyag lapocskákra. Ne legyen több a szememből, a számból, az orromból, a hangulataimból, a rossz szögekből. Ne legyen több ásitás, fogsor, vagy ránc. Bánt önnön sokféleségem. Két-három kép elegendő lett volna, vagy négy, esetleg öt. Az lehetővé tett volna egy határozott elképzelést. Ez a nő ilyen. Így azonban fölvezetett lettem, fodrozódok, pillanatról pillanatra átúszom a többi énembe. Lapozz: és te, aki látsz, újból összezsavarodsz. Túl jól ismersz ahhoz, hogy megismerj. Vagy nem is túl jól, csak a kelleténél jobban.*

Ne legyen több fotó. Ami szembesít azzal, hogy ki voltam – és mivé váltam. A változás nem biztos, hogy előnyös.

Ne legyen több fotó. Egy nyelvének, kultúrájának legperemén létező ember, vagy közösség, lelke mélyén nagyon jól tudja, hogy ez nem természetes állapot, nincsen ez így rendben. A saját egyéni választásai és döntései is benne vannak ebben az állapotában, nemcsak életterének földrajzi paraméterei és az éppen aktuális rezsim. Nem csak a környezete. És ha többször, sokszor szembesítik múltjával, származásával, nagyszülei identitásával és gyermekei sehová sem tartozásával – nemcsak a lelkiismeret szólal meg, hanem a dac is felszínre tör. Ne legyen több fotó, magyar ruhás, bizakodó, testes anyák, bajuszas, kalapos, fekete mellényes, telepese dédapák, polgári ruhás, elegáns, többgyermekes családok, akik egyenesen belenéznek a temesvári német fényképész bonyolult műszerébe, a német fényképészébe, akivel elrendezik a fizetést és a következő rendelést – magyarul.

Ne legyen több fotó, tükröz, az más világ volt, ma ilyen világ van, életben kell maradni.

„*Da, suntem maghiari, adica am fost maghiari*”, igen, „*magyarok vagyunk, vagyis, magyarok voltunk*”, magyarázza a lelkes hivataltan

a gyermekét keresztelezésre bejelentő édesanya. Magyarra én fordítom le, nem tudja folytatni a párbeszédet magyarul, de érti, hogy miről beszélnek, körülbelül, így aztán két nyelven mondom el minden mondatot a részletek megbeszélésénél...

E rövid bevezető után: dolgozatomban az Újmosncai Református Egyház közösség nyelvi, hitbeli állapotát és nemzeti öntudatát és ezek változását próbálja leírni. Nem vagyok a téma elméleti szakembere, így hangsúlyozom, hogy kifejezetten gyakorló lelképásztorként írok a témáról, és ebbéli minőségemben próbálom érzékeltetni a generációnkénti változásokat.

Az újmosncai közösséget a 20. század legelején telepítette a magyar állam a gazdasági és nemzeti értelemben egyaránt prosperáló Bánságba. 1904-től érkeznek, 1906-ban már áll a református templom, az iskola és csakhamar a papi lak is. Dél-Alföldről érkeznek elsősorban a telepese családok, Makó, Szentes, Gyula, Békés környékéről, néhány család Felvidékről is. Mindannyian reformátusok, vigyázott a Magyar Állam arra, hogy sokféleségükben legyen egy biztos pont, ami közös: a felekezetiük. Ezen kívül az a gyakorlatias szempont sem elhanyagolható, hogy ez esetben csak egy templomra van szükség.

A telepese csak magyarul beszéltek, nem is volt szükségük más nyelvre, földműveléssel foglalkoztak, szép lassan, kitartó munkával kezdték belakni az erdős-lakatlan területet. Délalföldi nyelvjárásban beszéltek. A Magyar Állam felé a tartozásukat minden család elkezdte törleszteni.

Amikor Temesvárra mentek, piacra, vásárolni, ügyes-bajos dolgait elintézni, kissé bizonytalanul mozogtak a városban. Nem azért, mert nagyváros volt, hanem: mert más nyelvet is hallottak: németet, szerbet, román. És mindenki tudott mindenki nyelven, és ez furcsa volt, de elsősorban szerencse, hiszen hogy boldogultak volna egyébként ők magyarul?

Az első világháború és az impériumváltás sokként élte a közösséget. Temesváron 1918-ban Róth Ottó, német származású polgári radikális politikus, megszervezte a Bánsági Néptanácsot, és kikiáltotta a Bánsági Köztársaságot, svájci mintára. A végső cél Bánság Magyarország hatáskörében tartása volt. A Köztársaságot csak a bánsági magyarok és németek ismerték el, a szerbek Szerbiához, a románok Romániához kívántak

tartozni. Ezt a kis intermezzót csak a nemzetiségek érzelmi kötődésének feltérképezése céljából említem.

A román világban sorra épülnek az ortodox templomok, a magyarok, németek keresik a helyüket ebben az új, számukra hátrányos világban, megerősödik a már eddig is létező bánsági soknyelvűség, amely az 1960-as évekig tart. A temesvári ember négy nyelvű. Gyermekkorban, bújócskázás, fogócskázás közben válik azzá.

Az újmósnaici közösség megrémül, sokan odavesztek az első világháborúba, a második világháborús veszteségek sem kisebbek, és azt sem érzik a férfiak, hogy a hazáért harcolnának a frontokon – immár román egyenruhás – katonaként.

Az élet nehezen folytatódik. Románul nem tudnak, az impériumváltás ellenére Újmósna magyar református falu, teljes egészében, így esélyük sincs megtanulni a nyelvet.

Az iskola olykor román nyelvű, olykor magyar nyelvű, amikor éppen román nyelvű, semmi nem ragad rájuk, hektikus ritmusban nem lehet nyelvet tanulni. Belterjes közösség, miként a többi valamennyi magyar telepese bánsági közösség, úgy tűnik, nincs szükségük román nyelvtudásra.

Az alábbiakban a nevek fiktívek, miként a vázlatok, életrövidékek is.

Mégis, alighanem minden sor igaz. A következők történtek. A kezdetektől – mostanáig.

1.

Irma Gyulaváriról érkezett családjával, apukával és anyukával. Testvére nincs. Szülei nem örülnek választottjának, Bélának, aki városi, tősgyökeres makói a család, és erre olyan büszkék is, nehogy balul üssön ki a házasság. *Hun a garancia, hogy mögbeccsülsz a lányomat?* – aggódik Irma apukája, de a szerelemé az utolsó szó.

2.

Garancia nem volt, de a házasság sikerült. Béla olykor elment a kocsmába, nótába fújta a mérgét, a bánatát. „*Ak ácos út...*”, „*Látod édesanyám, látod édesanyém...*” fújta a többiekkel, estig, vagy éjszakáig, attól függően, ki milyen pórázon volt.

Ha végeztél a kukoricahántással, menjél el keresztanyádhoz, mondta Irma két évtized múlva szintén Irma lányának, őt kell elsőként meghívni a lakodalomba, *ő is hun otthon van, hun nincs, sokat jár a szomszédokhoz, siessél...*

3.

Irma meghívta a keresztanyját, otthon találta.

Tiszteességes lakodalom volt, hegedüssel, klánétással, cimbalmossal, reggelig tartott. A vő apja a fronton maradt, félárva, de *csak a fiatalok szeressék egymást*, ismételtette Irma mindenkinek. A vő örökölt egy tanyát, nyáron oda költöznek ki, tervezgették.

A fiatalok, a legfiatalabb Irma és Árpai nevű férje szerették egymást. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy csak az első két évben, annyira megbolondult a világ, hogy minden elromlott. Kollektivizálták az állatállományt, a földjeiket, ők pedig ahelyett, hogy esténként vigasztalták volna egymást, kétségbeesetten egymásnak estek. Árpai Temesváron egy gyárban helyezkedett el, biciklizett oda-vissza, Irma reggeltől estig a „kollektív” földjein dolgozott, a kicsi Irma és a kicsi Árpai többnyire nagymamánál volt nyáron is. A tanya már nem volt sehol. A tiszteletes úrra megharagudtak, mert a keresztelő előtt megrótták őket: miért nem szóltak az anyakönyvvezetőnél, hogy a lányuk Irma, nem Irina, később a fiú nevébe is belekötött, *Árpád, nem Arpad*, mondta magából kifordulva. Ez igaz is, csak hogy nem az ő dolga... Mit mondhatnának a beiratásnál, ha jóformán beszélni sem tudnak. Félnék, bizonytalanok a városban.

Árpai nehezen illeszkedett be a gyárba. Kinevették. Nem mert beszélni, mindenki szórakozott rajta. A gyárban körülbelül annyi román és német volt, mint magyar. Szép lassan ráragadt a legszükségesebb. Nem helyesen, de megértették.

Egyik nap a felesége nagy újsággal fogadta: a faluba költözött egy *olái* ember, egy kukkot sem tud magyarul. Rendőr.

4.

Irma magyar iskolában kezdi el a tanulást, de ötödiktől szülei átíratják. Ha ő is a városba kerül, hogy fog beszélni? Árpai már román tagozaton kezd, ő három évvel fiatalabb. Elkezdene beköltözni a faluba Biharból, Olténiából, különböző falvakból, mindenhol, a gyermekek együtt játszanak az utcákon. A román gyermekek is megtanulnak magyarul. Minden ötödik gyermek román már a hetvenes években. Irma nem érti a barátnőjét, aki magyar tagozatra adta a gyermekét. Nem fog érvényesülni. *Hun tanítanak ma magyarul? Elviszed Magyarországra? Hun fog érvényesülni?*

A legfiatalabb Irma Temesváron leérettségizik, románul. Árpi szakmát tanul, románul. Irma szeretné, ha otthon is Irinának szólítanák, úgy érzi, így elegánsabb, de a szülei kitartanak az Irma mellett. Büszkéek is arra, hogy ilyen szépen beilleszkedett, irodában helyezkedett el.

Irina megismerkedett egy jóképű mérnökkel, az az egy baj van vele, hogy román. *Oláj?* – kérdezi megrémülve Irma nagymama, és nem tud az unokavővel haláláig egyetlen szót sem váltani. De jól vannak, szeretik egymást: Gheorghe nagyon jó ember. A lakodalomban román és magyar zene van, hegedűs, akordionos, klánétás. Magyar és román asztalok vannak. Egymás mellett. Irina és Gheorghe. Tulajdonképpen szép pár. Egy lányuk születik. Irina. Apás. Nagyon jól tanul.

5.

Az édesanyját a helyi tanító figyelmezteti: ha magyarul beszél a lányával, egyik nyelvet sem fogja helyesen beszélni. És ő megérti. Ki nem szeretné a saját gyermeke javát...? Vasárnaponként a nagyszülőknél van, „*la ora cinci vin dupa tine*” (délután ötkor érted jöve), és megy, pontosan ötkor: „*esti gata cu temeale?*”, (kész vagy a házi feladatokkal), merthogy ő egy gondos édesanya. Azért a kicsi Irina tudja, hogy magyar, de nem gondol erről semmit. A barátnője kérdezi tőle, hogy ő hogy magyar, ha egyszer Romániában él, és Irina ezt nem tudja, eddig nem is foglalkozott ezzel. A *Miatyánkot* magyarul tanulta meg. *Mindent ért, és szinte mindent el is tud mondani*, bizonygatja édesanyja kátéoktatáskor a tiszteletes úrnak, és Irina lekonfirmált. Egy évig járt szombatonként a lelkészi hivatalba. *Szép volt*, mondja bizonytalanul. Sokat tanult magyarul.

Ő is leérettségizett. Egyetemre nem jutott be, de 89 után vállalkozásba kezdtek a szülei és ő megtanulta a könyvelést. Kisebb családi vállalkozás.

Férjhez ment. A vőlegénye a szomszéd utcából való, Danielnek hívják. Anyja Edit, apja Emeric, azaz, Imre. Szóval, Edit és Imre, magyar származású fiatal, csak nehezen beszél magyarul. Reformátusok. A református lelkészhez mennek, aki magyarul próbál beszélni velük, a fiatalok elnézően mosolyognak és próbálkoznak, „*birok jönni holnap*”, kérdezi a menyasszony, „*bir mondani románul is néhány szót?*”, kérdezi a vőlegény, a barátai románok, „*szép lenne*”, erősíti meg Irina is, „*hogy értse mindenki*”. A lelképásztor beleegyezik, aztán egyedül maradván estig dühöng, miért egyezett bele, de legalább református templomban es-

küsznek, vigasztalja magát. Friss házasként, Irinának felveszik a kapcsolatot a magyarországi rokonokkal, megnyíltak a határok. Nehezen tudnak érintkezni. Irina a legszükségesebbeket elismételteti az édesanyjával, mikor éppen Magyarországra utaznak. Kézzel-lábbal próbálkoznak, végül marad a legegyszerűbb megoldás, angolul érintkeznek. Hogy nem jutott eddig eszükbe? Kétszer látogatják meg egymást, aztán „kihül” a kapcsolat. Nincs már közük egymáshoz.

És egyébként zajlik az élet. Irinát szorgalmas fiatal nőként ismerik. Újabban fodrásztanfolyamra jár.

6.

A lánya, a legkisebbik Irma, már nem Irina, ő Iréne, angol napközis óvodába viszik, Temesvárra. A férje viszi, Irina hozza. Néhány éve egy-két kotnyeles nagyokos megpróbált a magyar iskola mellett korteskedni, nagyon jó lenne visszallítan. Házalltak, de Irina nem írta alá a kérvényt. „*Már nem birunk visszamenni*”, érvelt a gyermekkori barátnőjének, „*nu cred ca e actual*”, „*nem hiszem, hogy aktuális*”. Sok dolga volt, nem is értette, a másíknak hogy van ideje erre. És mire jó ez.

Irma, Irma, Irma, Irina, Irina, Iréne.

Tíz éve én vagyok Újmosnicán lelképásztor. A családlátogatáskor kiderül: a fiatal generáció romános hangszílyal, igen szegényes szó-készlettel rendelkezik, és érdekes módon, helyenként még a délföldi nyelvjárás nyomait őri. Egyfajta végletekig leegyszerűsödött, romános szórendű, délföldi nyelvjárású különlegesség ez, és mégiscsak nyelv, mert használják. Egyesek magyar öntudatúak, mások nem.

Az anyanyelvi ápolást, kulturális programokat nem nézi mindenki jó szemmel, a hitépítő programokat viszont – az egész gyülekezet. Tipikus „csángós” tünet. A vallás marad meg utolsóként.

A gyermekprogramokra igyekszem minél több gyermeket bevonni, azokat is, akik egyáltalán nem beszélnek magyarul, ilyen a vegyes-házasságokból származó 12 év alattiak 80%-a. Az egyező vallású házasságokból származó gyermekek is gyenge arányban beszélnek magyarul. A baráti körök vegyesek, megszokottá vált, hogy ha egyetlen román ember jelen van egy tíz-tizenöt fős családi eseményen, mindenki románra vált, hogy mindenki értse. Nem illik a román emberek előtt magyarul beszélni. Vakációs Bibliahétre kivisszük a temesvári Új Ezredév Egyház-község gyermekeit is, ők nagy arányban magyar iskolába járnak, így egy-

más között is nagyobb eséllyel beszél magyarul a két gyermekcsoport. Vannak olyan családok, akik észbe kapnak, kissé későn, hogy jó lenne megtanítani magyarul a gyermeket és külön járnak el hozzám. Vannak gyermekek, akik a kétéves konfirmációi előkészítés alatt tanultak meg valamennyire magyarul. Vannak, akiknek kényelmesebb az egynyelvűség, vannak, akiket nem foglalkoztat saját múltjuk, és nem is szívesen bonyolódnak bele ilyen témájú beszélgetésekbe. Mások igen.

Egy-egy újabb vegyesházasság küszöbén, a leggyakoribb mondatok: csak ők értsék meg egymást, mindegy, milyen nemzetiségű, csak legyen jó ember...

A magyar bálókban évente kétszer magyarul táncolnak, étkeznek, magyarul már nem énekelnek, a mulatós élőzene nem ad teret a közös éneklésnek...

Kizárólag a református templom maradt magyar.

Hát nem csoda, hogy nem akarunk több fotót. Amikor az ablakból, nagy ritkán, magyar beszélgetés szűrődik be, fölfigyelek rá és akaratlanul találgatom a hang alapján: ki lehet?

Pálfi József:

Várad vára elestének története egy kései krónikában

Keresztesi József (Veszprém, 1748 – Szalacs, 1812) református prédikátor élete és sokoldalú polihisztori munkássága sem a szakma, sem az érdeklődő nagyközönség előtt mind a mai napig nem kellően feltárt és közismert. Pedig azon tudós, prédikátorok sorába tarozik, aki igehirdetői¹ munkássága mellett gazdag levelezést,² nyelvészeti,³ poétikai,⁴ énekszerzői,⁵ református egyháztörténeti,⁶ magyar nemzet- és irodalomtörténeti,⁷ numizmatikai⁸ kéziratos anyagot hagyott az utókorra. Természetesen külön vagy éppen önálló kategóriába kellene sorolnunk a közel ezer oldalas kéziratos Naplóját,⁹ amelynek csak alig két-harmada látott napvilágot a 18. század második felében. Munkásságát folyamatosan dolgozzuk fel és tanulmánykötetekben, illetve reménység szerint majd könyv formájában is az érdeklődők elé tárjuk majd. Közben tervbe vettük egy-egy munkájának teljes terjedelmében való megjelenítését.

¹ OSZK Quart. Hung. 4o12. – Keresztesi József prédikációi. Valamint KEK – Külön Gyűjtemények Kézirattára Ms. 2467. – Keresztesi József eredeti (saját kézzel írt) Naplója 1783–1810.

² Ráday Kézirattár K.1.28. Keresztesi József Apróbb Munkái, Leírta Szakács József. Olly Levelek, ...mellyeket Némelly Fő- és Tüdös Személyekhez – bizonyos alkalmatosságokkal – Deákul és Magyarul – Verseken és Szabadon 1780 esztendőktől fogva írtt Keresztesi József. 107–206.

³ Ráday Kézirattár K.1.28. A bárkai nyelvből ágaztatott Magyar nyelv...1–106.

⁴ Eddig több mint 62 latin és magyar nyelvű, különböző tematikájú versét gyűjtöttünk össze különböző helyekről.

⁵ KEK – Külön Gyűjtemények Kézirattára Ms. 2454. – Templomban énekelhető UJJ ÉNEKEK...

⁶ Ráday Kézirattár K.1.28. A Tiszántúl való ref. szuperintendensek, püspökök életéről...311–350.

⁷ Ráday Kézirattár K.1.28. Néhai Tiszteletes Bod Péter MAGYAR ÁTHÉNÁS nevű könyvének T O L D A L É K J A, 243–310.

⁸ TIREK R. 565. – Numo–Théka vagy Olly Pénzes Ládátka ...

⁹ RÁDAY Kézirattár K.1.27/1–2. Keresztesi József Életének Rövid Lajstroma...